

КОЛИ Й ВІД КОГО КНЯЗЬ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ВІДІБРАВ ДОРОГИЧИН?

Під 6743 (1235) р. у Галицько-Волинському літописі читаємо: “Весне же бывши, пойдоста на Ятвезе, и приидоста Берестью, рекамъ наводнившимся, и не возмогоста ити на Ятвезе. Данилови рекъшоу: “Не лепо есть держати наше отчины крижевникомъ Темпличемъ, рекомымъ Соломоничемъ”. И пойдоста на не в силе тяжъце. Приаста град месяца марта, стареишиною ихъ Броуна яша, и во[и] изоимаша, и възвратися [в] Володимеръ”¹.

Ця звістка викликає деяке здивування з огляду на неповноту викладу: не йдеться навіть про те, яке місто князь Данило відібрав від “крижевників”. Суть повідомлення стає зрозумілою тільки при поєднанні уривка з вміщеною під 6748 (1240) р. звісткою про здобуття Дорогичина: “И приде ко граду Дорогычиноу, и восхоте внити во град, и вестно бысть емоу, яко не внидеши во град. Оному рекшоу, яко се былъ град нашъ и отецъ нашихъ же не изволисте внити вонъ. И отъиде, мысля си, иже Богъ послеже отъмьсть створи держателю града того. Въдасть [Богъ] и в роуце Данилоу, и обьновивы и, созда церковь прекрасноу святое Богородици, и рече: “Се градъ мой, преже бо прияхъ и копьем”².

Проблема відвоювання Дорогичина від лицарів-хрестоносців має значну літературу³. Більшість сучасних дослідників схиляється до висновку, що князь двічі брав Дорогичин, оскільки про це двічі згадує літопис: уперше місто відібрано від хрестоносців, а вдруге – від когось із волинських бояр, що відмовилися визнавати владу Романовичів⁴. Виходячи з такого уявлення, перше взяття пов'язують із передачею зазначеного міста лицарям Добжинського (Добринського) ордену

¹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 776.

² Там же. – Стб. 788.

³ Найдокладніший огляд літератури з цього питання див.: *Nagirnyj W. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264.* – Kraków, 2011. – S. 211–213.

⁴ Таку інтерпретацію запропонував

Котляр Н. Ф. Комментарий // Галицко-Волинская летопись: Текст. Комментарий. Исследование. – Санкт-Петербург, 2005. – С. 240–243, 258; *Головко О. Б. Корона Данила Галицкого. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя.* – Київ, 2006. – С. 311, 321; *Nagirnyj W. Polityka zagraniczna...* – S. 214–215.

його засвідченою грамотою князя Конрада Мазовецького від 3 березня 1237 р.⁵, і відносять до 1237 або 1238 рр.⁶

Добжинський орден, відомий також як “Братство лицарів Христа в Пруссії” (*Fratres Milites Christi de Prussia*), створив прусський єпископ Християн між 1216 і 1228 рр. Орден взяв під опіку мазовецький князь Конрад, який надав лицарям місто Добжинь-над-Віслою. Від самого початку Орден був пов’язаний з цистерціанцями та тамплієрами, чії правила стали зразком для його статуту. Поряд із залученням місцевої шляхти, до Ордену запрошено близько двох десятків німецьких лицарів, в основному з Мекленбурга. На чолі з магістром Бруно ці лицарі прибули до Добжиня у 1228 р.⁷ Більшість новітніх авторів вважає, що саме від лицарів Добжинського ордену князь Данило Романович відібрав Дорогичин і власне про цю подію оповідає Галицько-Волинський літопис під 6743 р.⁸

Однак літописне повідомлення виразно вказує, що князь воював тоді не з добжинськими лицарями, а з тамплієрами. У нас немає підстав думати, ніби Данило або його літописець могли переплутати обидва ордени і сприймати провінційну добжинську корпорацію за одне з найдревніших і наймогутніших лицарських орденів. Надто впевнено руський книжник повідомив, що князь мав справу саме з тамплієрами – “Темплічами, рекомьми Соломонічамі”. Таке визначення є буквальним перекладом латинської назви Ордену жebraкуючих лицарів Христа і Храму Соломона або Ордену лицарів Соломонового храму (*Pauperes Commilitones Christi Templique Solomonici* или *Milites Templi Salomonis*). Крім того, літописець

⁵ *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis (Zbiór ogólny przywilejów i spominków Mazowieckich)* / Ed. J. C. Kochanowski. – Warszawa, 1919. – Nr 366. – S. 421. Російський переклад див.: Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. – 1270 г.: тексты, перевод, комментарии. – Москва, 2002. – С. 354–355.

⁶ Див.: Polkowska-Markowska W. Dzieje Zakonu Dobrzyńskiego. Przyczynek do kwestji krzyżackiej // *Roczniki Historyczne*. – 1926. – R. 2, zesz. 2. – S. 145–210; Масан О. М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // Питання стародавньої та середовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1996. – Вип. 2. – С. 53–55; Starnawska M. Między Jerozolimą a Łukowem. Zakony krzyżowe na ziemiach polskich w średniowieczu. – Warszawa, 1999. – S. 62–63; Котляр Н. Ф. Комментарий. – С. 240–241; Bartnicki M. Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264. – Lublin, 2005. – S. 158.

⁷ Див.: Nowak Z. H. *Milites Christi de Prussia. Der Orden zur Dobrin und seine Stellung in der preußischen Mission* // *Die geistlichen Ritterorden Europas* / Hrsg. von J. Fleckenstein und M. Hellmann. – Sigmaringen, 1980. – S. 339–352; Marecki J. *Zakony w Polsce*. – Kraków, 2000; Starnawska M. *A Survey of Research on the History of the Military Orders in Poland in the Middle Ages* // *The Military Orders*. Aldershot, 2008. – Vol. 3: *History and Heritage* / Ed. V. Mallia-Milanes. – S. 13–22.

⁸ Див.: Масан О. М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року) // Питання стародавньої та середовічної історії, археології й етнографії. – Чернівці, 1996. – Вип. 1. – С. 41–52; Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь. – С. 352; Головки О. Б. Корона Данила Галицького. – С. 308–313; Samsonowicz H. *Konrad Mazowiecki (1187/88 – 31 VIII 1247)*. – Kraków, 2008. – S. 67; Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. – Біла Церква, 2011. – С. 254–255.

зазначив, що князь Данило воював за Дорогичин з хрестоносцями (“крижевниками”). Як відомо, білі плащі з червоним хрестом носили тамплієри, тоді як знаками добжинських лицарів були меч і зірка.

Щобільше, на момент здобуття Дорогичина Добжинський орден як окрема корпорація, найправдоподібніше, вже взагалі не повинен був існувати. Слабкий і нечисельний Добжинський орден ще за декілька років до того скасував папа Григорій IX, про що свідчить булла від 19 квітня 1235 р. про включення (інкорпорацію) добжинців до сильнішого Німецького (Тевтонського) ордену⁹.

Конрад Мазовецький був проти інкорпорації. Між ним і тевтонцями стався конфлікт, коли останні захопили Добжинську землю, вважаючи її частиною спадщини скасованого Добжинського ордену. Конрад звернувся до Григорія IX з протестом. Для розслідування інциденту папа призначив спеціальну комісію на чолі зі своїм легатом Вільгельмом, єпископом моденським. Згідно з рішенням комісії, Добжинська земля мала повернутися під владу Конрада, а той, у свою чергу, зобов’язався сплатити лицарям компенсацію в розмірі 150 марок сріблом¹⁰.

Як вважає Олександр Масан, після описаного інциденту Конрад і добжинські лицарі визнали рішення папи про інкорпорацію таким, що втратило чинність. Цим, на думку історика, пояснюється звернення в січні 1236 р. тевтонського магістра Германа фон Зальца до Григорія IX з проханням підтвердити рішення річної давності¹¹. Однак відомостей про підтвердження інкорпорації у джерелах немає. Передача добжинцям Дорогичина в березні 1237 р. означала спробу Конрада посилити їх позиції у протистоянні з тевтонцями, хоча, як слушно зауважив О. Масан, це суперечило буллі про інкорпорацію¹².

Навряд чи такий висновок можна вважати цілком справедливим. Проти нього свідчить формулювання згаданої грамоти князя Конрада від 3 березня 1237 р., згідно з яким князь надав Дорогичинський замок з округою “магістру Б[руно] і братам його з Ордену лицарів Христових, колись дому Добжинського” (“magistro B. et fratribus suis, ordinis militum Christi domus quondam Dobrinensis”)¹³.

Прислівник *quondam*, вжитий тут до назви Ордену, має значення “колись, давніше”, що вказує на минулий, не існуючий в теперішньому часі стан. Отже, до моменту надання грамоти старого Добжинського ордену вже не існувало, його землі (Добжинська земля) повернулися під владу мазовецького князя, а магістрові Бруно та іншим лицарям, які зберегли вірність Конраду, надано нові землі (Дорогичин з округою). Можливо, до планів мазовецького князя тоді входило створення нового Ордену лицарів Христових дому Дорогичинського.

⁹ Codex diplomaticus... – Nr 355. – P. 401–402.

¹⁰ Ibidem. – Nr 358. – P. 404.

¹¹ Ibidem. – Nr 359. – P. 405.

¹² Масан О. М. Добжинський орден... – Вип. 1. – С. 47.

¹³ Codex diplomaticus... – Nr 366. – P. 421.

* * *

Для вирішення питання про час відвоювання Дорогичина слід сперш з'ясувати, коли це місто могло перейти від давніших добжинців до тамплієрів.

Після рішення папи про інкорпорацію Добжинського ордену до Тевтонського частина колишніх добжинських лицарів залишила Польщу. Втім, вони, як і раніше, іменували себе в офіційних документах "лицарями Христа з Пруссії" (*Milites Christi Prucie*). Десять таких лицарів як свідки згадані в підтвердженні герцога Іоана I Мекленбурзького (1227–1264) від 28 червня 1240 р. на придбання села Зелін (*Selin*) для цистеціанського монастиря Зонненкампф¹⁴. Монастир розташовувався неподалік від міста Вісмар у Мекленбурзі. Отже, грамота підтверджує реальну силу рішення про інкорпорацію. Уже в 1240 р. від колишнього Добжинського ордену залишалась тільки назва, бо більша частина його верхівки, що складалася з німецьких лицарів, повернулася до батьківщини.

Але серед лицарів, які повернулися до Мекленбурга, немає магістра Бруно і ще декількох братів, відомих за джерелами кінця 1220–1230-х років¹⁵. Можна погодитися з припущенням Едмунда Буржинського, що після набуття сили рішення про інкорпорацію частина лицарів Добжинського ордену зреклася присяги боротися з пруськими язичниками і повернулася до Мекленбурга; решта на чолі з магістром Бруно, не бажаючи об'єднуватися з тевтонцями, перейшла до Дорогичина та згодом прилучилася до Ордену тамплієрів¹⁶.

Приєднанню залишків добжинців до тамплієрів, мабуть, сприяли мазовецькі князі. 1 жовтня 1239 р. син Конрада Болеслав видав у Вишеграді акт про дарування Ордену тамплієрів трьох сіл – Оріхово, Скушево і Днісово (Данішево?), розташованих над Західним Бугом і Наревом¹⁷. Це – перше відоме в джерелах свідчення про появу тамплієрів у Мазовії. Марія Старнавська навіть твердила про створення на подарованих землях окремої командорії Ордену з центром в Оріхові¹⁸.

Про передачу тамплієрам Дорогичина в документі Болеслава не згадується. Все ж, таке надання, безсумнівно, також мало місце.

Адріан Юсупович припустив, що тамплієри були запрошені до Мазовії відразу після папського рішення про інкорпорацію добжинських лицарів

¹⁴ Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung. – Königsberg, 1882. – Bd. I: Die Bildung des Ordensstaates (1140–1309) / Hrsg. von R. Philippi. – Nr. 135. – S. 102. Див. також: *Polkowska-Markowska W. Dzieje Zakonu Dobrzyńskiego...* – S. 197; *Nowak Z. H. Milites Christi de Prussia...* – S. 351.

¹⁵ Поп.: *Codex diplomaticus...* – Nr 279. – P. 305; Nr 282. – P. 309–310.

¹⁶ Див.: *Burzyński E. Zakon rycerski templariuszy na ziemiach Polski piastowskiej i*

na Pomorzy Zachodnim. – Wodzisław Śląski, 2010. – S. 183.

¹⁷ *Codex diplomaticus...* – Nr 392. – P. 454. Про локалізацію згаданих в грамоті населених пунктів див.: *Burzyński E. Zakon rycerski templariuszy...* – S. 184.

¹⁸ *Starnawska M. Notizie sulla composizione e sulla struttura dell'Ordine del Tempio in Polonia // I templari: mito e storia / Ed. G. Minnucci, F. Sardi.* – Sienna, 1989. – P. 148.

до Німецького ордену і грамота князя Конрада від 3 березня 1237 р. мала на увазі передачу Дорогичина саме тампліерам, а згаданий в документі магістр Бруно ставав начальником нової тамплієрської командорії¹⁹.

На думку історика, вислів “лицарі Христа” (*militum Christi*) використовували у своїй назві не лише добжинці, а й інші середньовічні ордени, зокрема тамплієри. Канцелярія мазовецьких князів виникла незадовго перед виданням грамоти 1237 р., і її нотарій, який ще не володів достатнім досвідом діловодства, міг не робити різниці між орденами із співзвучними назвами. Сама ж надавча грамота Конрада від 3 березня 1237 р. зберігалася в колишньому архіві тамплієрів у Зоненберзі на Одері, який після скасування ордену потрапив до бранденбурзьких іоанітів і тільки через непорозуміння у 1865 р. документ було передано до Кеннігсберга, де зберігався архів добжинців²⁰.

Джерела, однак, суперечать такому припущенню. Вислів “лицарі Христа” не варто сприймати як назву конкретного ордену. Це, радше, своєрідний епітет, що при нагоді вживався щодо будь-якої лицарської корпорації. У середньовічній Європі лицарями або воїнами Христа (*Miles Christi*) називали, наприклад, усіх учасників хрестових походів незалежно від їх корпоративної належності. Щоб стати частиною офіційної назви конкретного ордену *Milites Christi* мало вживатися у поєднанні з іншою назвою, насамперед географічною: наприклад, *Milites Christi de Prussia* (Добжинський орден), *Milites Christi de Livonia* (Орден мечоносців, Лівонський орден).

На нашу думку, надання 1237 і 1239 рр. адресовані різним лицарським корпораціям. Якщо в грамоті з 3 березня 1237 р. йдеться про передачу Дорогичина братам “Ордену лицарів Христових, колись дому Добжинського” (*ordinis militum Christi domus quondam Dobrinensis*), то документом від 1 жовтня 1239 р. села подаровано “братам з дому лицарів Храму Святої землі Єрусалиму” (*terre sancte Ierosolimitane fratribusque domus militie Templi*)²¹.

Який недосвідчений не був би нотарій мазовецьких князів, важко уявити, щоби в документах, які вийшли з однієї канцелярії з інтервалом у півтора року, одна і та ж лицарська корпорація могла виступати під зовсім різними назвами. Ще складніше припустити, що в 1237 р. мазовецькі князі могли сприймати “братів з дому лицарів Храму”, тобто тамплієрів, як членів скасованого папою Добжинського ордену.

Немає нічого дивного в тому, що грамота Конрада опинилася в архіві тамплієрів, адже її надано магістрові Бруно та іншим колишнім добжинцям, що незабаром вступили до Ордену тамплієрів. Саме ж надання Дорогичина тампліерам мало відбутися пізніше.

Таке дарування, звичайно, також здійснив Конрад Мазовецький. І хоча акт про передачу Дорогичина тампліерам не зберігся (принаймні його слідів досі не віднайдено), цей факт підтверджує знана в регесті булла папи Інокентія IV: “У 1250 році Інокентій IV підтвердив дарування тампліерам

¹⁹ *Jusupović A.* “Domus quondam Dobrinensis”. *Przyczynek do dziejów templariuszy na ziemiach Konrada Mazowieckiego // Zapiski Historyczne* (Towarzystwo Na-

ukowe w Toruniu. *Wydział Nauk Historycznych*). – Toruń, 2006. – Т. 71, zes. 1. – S. 14–17.

²⁰ *Ibidem.* – S. 10.

²¹ *Codex diplomaticus...* – Nr 366. – P. 421.

замків на річці Бух, які Конрад, князь ленчицький, [надав] тампліерам на спокуту гріхів”²².

Дослідники одностайні в тому, що папа санкціонував надання тампліерам – поряд з іншими поселеннями над Бугом – також і Дорогичинського замку, яке ленчицький і мазовецький князь Конрад здійснив за декілька років до того, перед своєю смертю у 1247 р.²³ М. Старнаwsька вважає, що вступ до Ордену тамплієрів колишніх добжинців на чолі з магістром Бруно і, відповідно, передача тампліерам Дорогичина мали відбутися у 1239 р. водночас з передаванням останнім сіл над Бугом і Наревом, яке здійснив князь Болеслав²⁴.

Таким чином, князь Данило Романович не міг відібрати Дорогичин від тамплієрів ані в 1237, ані в 1238 рр. Навряд чи це могло статися в 1239 або 1240 р., оскільки наприкінці 1240 – на початку 1241 р., втікаючи від татар і не знайшовши притулку в Угорщині, він отримав захист від мазовецького князя Болеслава Конрадовича. Водночас до Польщі “прибігли” дружина Данила з дітьми, а також його брат Василько. Болеслав не тільки прийняв утікачів, а й надав Данилові своє місто Вишгород (“и вдасть емоу князь Болеславъ град Вышегородъ”), у якому Романович перебував доти, поки не дістав звістку про відхід татар (“дондеже вестъ прия, яко сошли соуть и земле Руское безбожнии”)²⁵.

Наведене повідомлення Галицько-Волинського літопису показує, що на межі 1230–1240-х років Данило Романович і Болеслав Конрадович були союзниками. Ця обставина, на наш погляд, заперечує можливість ведення в цей же час війни за Дорогичин з добжинцями або тампліерами, які перебували під опікою мазовецького князя, тим більше, що Дорогичин Конрад і Болеслав, безсумнівно, вважали тоді своїм володінням²⁶.

* * *

Повідомлення про здобуття Дорогичина справляє враження пізнішої вставки. “Відсутність конкретних деталей битви, – зауважила

²² “Anno 1250 confirmat Innocentius IV Templariis donationem super castris apud fluvium Buch sitis, qui Conradus dux Lancycie Templariis pro quorum peccatorum remedio donavit”: Urkunden und Regesten zur Geschichte des Templerordens im Bereich des Bistums Cammin und der Kirchenprovinz Gnesen / Nach Vorlage von H. Lüpke neu bearbeitet von W. Irgang. – Köln; Wien, 1987. – Nr. 37. – S. 38.

²³ Goliński M. Uposażenie i organizacja zakonu templariuszy w Polsce do 1241 roku // Kwartalnik Historyczny. – 1991. – Nr 1. – S. 16; Starawska M. Templariusze nad Bugiem i w Łukowie // Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach. – 1996. – Nr 45, zesz. 2. – S. 8;

Burzyński E. Zakon rycerski templariuszy... – S. 180–181.

²⁴ Starawska M. Między Jerozolimą a Łukowem... – S. 110–112.

²⁵ Ипатьевская летопись. – Стб. 788.

²⁶ Найімовіріше, Дорогичин Конрад Мазовецький захопив у 1235 або 1236 р. в період військових невдач Романовичів у боротьбі за Галич з Михайлом Всеволодовичем, чим союзником був тоді Конрад: Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Київ, 1991. – Т. 2. – С. 371–372, прим. 4; Włodarski B. Polska i Ruś 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S. 113; Масан О. М. Добжинський орден... – Вип. 1. – С. 48–49.

Віра Матузова, – наводить на думку, що це оповідання було пізнішою інтерполяцією до “Літописця” у тій його частині, де йшлося про повернення Данилом галицького столу. Ймовірно, цей запис відноситься до кінця XIII або початку XIV ст., коли деталі події були вже забуті, а якогось писемного джерела про неї редактор не мав²⁷.

Про недостатньо ретельне опрацювання тексту зусиллями пізнішого редактора свідчить непослідовність у вживанні граматичних форм двоїни і множини дієслів. Щоб пов’язати повідомлення про перемогу над тамплієрами із попередньою звісткою про невдалий похід князів Данила і Василька на ятвягів, редактор далі використовує двоїну: князі [удвох] “поидоста на не в силе тяжьце” і “приаства град месяца марта”, а потім переходить до простої множини (як, ймовірно, було в початковому тексті, де йшлося тільки про Данила та його воїнів): “стареишиною ихъ Броуна яша, и во[и] изоимаша, и возъвратися [в] Володимерь”.

Що ж стосується другої частини оповідання про здобуття Дорогичина, датованої в Іпатіївському списку 6748 р., то вміщення її вслід за повідомленням про повернення Данила з Мазовії після відходу татар сприймається доречнішим.

Можна погодитися з А. Юсуповичем, що в 1241 р., повертаючись додому, князь Данило прибув до Дорогичина, де його вельми принизливо потракував гарнізон, керований лицарями на чолі з магістром Бруно. Пам’ятаючи про цю образу і вважаючи місто своїм володінням, через деякий час князь прогнав лицарів з Дорогичина під приводом того, що “не личить держати нашу отчину хрестоносцям-тамплієрам, званим Соломоничами”²⁸.

З літописної розповіді видно, що не було змоги відразу взяти Дорогичин і спершу довелося стерпіти образу від лицарів: князь пішов, затамувавши надію, що з Божою допомогою колись зможе помститися (“и отъиде, мысля си, иже Богъ послезе отъмысть створи держателю града того”). Тільки з часом, як твердить літописець, “въдасть [Бог] и (тобто Дорогичин – О. М.) в роуце Данилоу”. На думку А. Юсуповича, усунути тамплієрів з Дорогичина і захопити в полон магістра й частину лицарів Данило зумів у 1243 р.²⁹ Аргументи дослідника, на наш погляд, заслуговують на увагу. Не можна, однак, виключати, що відвоювання Дорогичина могло статися і на декілька років пізніше.

Якщо об’єднати обидві частини літописного оповідання про відвоювання Дорогичина, то стануть зрозумілими деякі подробиці його взяття. Князь висунув тамплієрам ультиматум, зажадавши піти з міста, а потім зібрав значні військові сили (“поидоста на не в силе тяжьце”). Місто взято в березні, при цьому до полону потрапило багато лицарів на чолі з магістром (“старійшиною”) Бруно. Очевидно, відбувся штурм, під час якого не обійшлося без знищень. Тому після взяття Дорогичина Данило мусив його відновлювати (“и обьновіви и”).

²⁷ Матузова В. И., Назарова Е. Л. Крестоносцы и Русь... – С. 373.

²⁸ Jusupović A. “Domus quondam Dobrinensis”... – S. 12.

²⁹ Ibidem. – S. 12–13.

У другій частині літописного оповідання є ще одне важливе свідчення, яке вказує, що Дорогичин відвоєвано саме від хрестоносців. Повернувши місто під свою владу, князь водночас повернув його під юрисдикцію православної Церкви і з цією метою відбудував чи навіть побудував наново православний храм (“созда церковь прекрасною святое Богородици”). Подібний захід був надмірний, якби місто повернуто з-під влади бунтівних волинських бояр, але він стає цілком закономірним, якщо йдеться про боротьбу князя проти експансії католицьких лицарів.

Про те, що боротьба за Дорогичин мала конфесійне підґрунтя, з очевидністю свідчать умови передачі міста колишнім добжинським лицарям, зафіксовані в неодноразово згаданій грамоті Конрада Мазовецького від 3 березня 1237 р. Згідно з документом, лицарі мали володіти замком, “не порушуючи права Церкви мазовецької” (*salvo iure ecclesie Mazouiensis*)³⁰. Отже, місто до моменту передачі його лицарям перебувало під церковною юрисдикцією Плоцького католицького єпископства.

Ще показовішою є інша умова надання: за право володіння Дорогичином лицарі повинні були захищати Мазовію від “еретиків і пруссів, або будь-яких ворогів віри християнської” (*hereticis et Pruthenis seu cuius (!) libet christiane fidei inimicis*)³¹. Немає сумнівів, що під еретиками, віднесеними до ворогів християнської віри, в даному разі малися на увазі православні князі і всі жителі сусідніх руських земель, насамперед Волині.

У другій частині розповіді про взяття Дорогичина є вказівка, що Данило завойовував місто не один раз. Висуваючи свої права, князь говорить “Се градъ мои, преже бо прияхъ и копьем”. Перше відвоювання Дорогичина могло статися, як здається, під час війни Данила і Василька з краківським князем Лешком Білим за Волинську Україну, яку поляки відібрали за малолітства Романовичів. Під 6721 (насправді, ця подія сталася, ймовірно, взимку 1217/1218 р.) волинським князям вдалося відвоювати прикордонні міста, розташовані над Західним Бугом: “прия Берестье, и Оугровескъ, и Верещинъ, и Столпъ, Комовъ, и всю Оукраиноу”³². Досить імовірно, що разом з Берестям, Угровськом та іншими переліченими західноволинськими пунктами був узятий тоді і розташований у тому ж районі Дорогичин. Принаймні, така можливість випливає з твердження про повернення до Романовичів “усієї України”, тобто всіх земель Західної Волині.

* * *

Отже, спершу єдину розповідь про відвоювання Дорогичина від тамп-лієрів згодом розділено на частини і використано двічі. Крім зазначеного випадку, ми маємо щонайменше ще один приклад подібного поводження з первісним текстом на етапі складання загального протографа Іпатіївського та Хлебніковського списків. Це – розповідь про взяття Чернігова татарами і примирення з ними руських князів восени 1239 р. Вона була викладена у кількох фрагментах, частина яких потрапила до статті 6742 р. (облога

³⁰ Codex diplomaticus... – Nr 366. – P. 421.

³¹ Ibidem. – P. 421–422.

³² Ипатьевская летопись. – Стб. 732.

Чернігова руськими князями в 1235 р.), а інша частина – до статті 6745 р. (взяття Чернігова татарами у 1239 р.)³³. В обох випадках маємо констатувати дворазове використання того ж тексту при описі схожих за важливішими деталями подій (імена дійових осіб, назви географічних об'єктів), але належних до різного часу і між собою не пов'язаних.

Історики давно звернули увагу на очевидний плутаний виклад літописного тексту наприкінці Хлебніковського списку Іпатіївського літопису (починаючи від 379 аркуша). Як зазначив ще Олексій Шахматов, він пояснюється тим, що в протографі Хлебніковського списку, з яким працював переписувач, були частково втрачені і переставлені аркуші. Втрата частини аркушів оригіналу пояснює й те, що безпосередньо за текстом літопису вміщені два уривки з іншого твору – фрагменти текстів з Книги Естер (II.1–20; IX.2–17)³⁴. Дослідники також звернули увагу на важливу для нас обставину. З переміщених у Хлебніковському списку фрагментів літописного тексту три повністю відповідають значним пропускам тексту в Іпатіївському списку³⁵. На думку Арсенія Насонова, “плутанина в тексті в кінці Хлебніковського списку і відсутність кількох значних фрагментів в Іпатіївському могли статися, перш за все, або під час опрацювання, або через зношеність оригіналу”³⁶. Такої ж думки дійшов Олексій Толочко: Іпатіївський і Хлебніковський списки “були скопійовані з одного і при тому несправного оригіналу (або, висловлюючись обережніше, в кінцевому підсумку виходять від одного протографа) з тією тільки різницею, що Хлебніковський (або його протограф), цілком ймовірно, був виготовлений пізніше, коли останні аркуші оригіналу були перемішані значно більше”³⁷.

Фрагменти тексту, які відсутні в Іпатіївському списку і потрапили не на свої місця в Хлебніковському, за обсягом мають відповідати текстові, здатному вміститися на одному аркуші спільного для обох списків протографа або бути кратними йому. За підрахунками А. Насонова, аркуш загального протографа Іпатіївського та Хлебніковського списків міг вміщати текст, приблизно рівний за обсягом 14-ти рядкам одного стовпця друкованого видання Іпатіївського літопису 1908 р.³⁸

Крім пропущених в Іпатіївському списку фрагментів тексту, що їх розглянув А. Насонов, і відповідних їм випадків переставлення тексту в Хлебніковському списку, О. Толочко вказав ще вісім випадків переміщення тексту, обсяг яких, на загал, вкладається у зазначену закономірність, тобто відповідає приблизно 14-ти рядкам тексту друкованого видання літопису³⁹.

³³ Див.: *Майоров А. В.* Летописные известия об обороне Чернигова от монголо-татар в 1239 г. (Из комментария к Галицко-Волынской летописи) // Труды отдела древнерусской литературы. – Санкт-Петербург, 2009. – Т. 60. – С. 311–326.

³⁴ *Шахматов А. А.* Предисловие [к изданию Ипатьевской летописи 1908 г.] // ПСРЛ. – Т. 2. – С. IX–X.

³⁵ *Насонов А. Н.* История русского летописания XI – начала XVIII вв. – Москва,

1969. – С. 228–230.

³⁶ Там же. – С. 229.

³⁷ *Толочко А. П.* Как выглядел оригинал Галицко-Волынской летописи? // *Rossica antiqua. Исследования и материалы.* 2006 / Отв. ред. А. Ю. Дворниченко, А. В. Майоров. – Санкт-Петербург, 2006. – С. 175.

³⁸ *Насонов А. Н.* История русского летописания... – С. 230.

³⁹ *Толочко А. П.* Как выглядел оригинал... – С. 176.

Отже, оригіналом Іпатіївського та Хлебніковського списків літопису був рукопис дуже малого формату, – ймовірно, у восьму частку аркуша (in octavo), або ж написаний дуже великим і розгонистим почерком. Можливе, втім, й інше пояснення: малий обсяг тексту на аркушах протографа Іпатіївського та Хлебніковського списків виникав з того, що протограф був ілюстрованим рукописом, подібним до Радзивілівського літопису⁴⁰.

Текст розповіді про татарське взяття Чернігова й укладення миру з руськими князями при поєднанні фрагментів статей 6742 та 6745 рр. відповідає 13–14 рядкам одного стовпця друкованого видання 1908/1998 р. Приблизно рівний йому за обсягом зведений текст розповіді про відвоювання Дорогичина від тамплієрів. Отож, обидва оповідання відповідають текстові, який міг вміститися на одному аркуші гаданого спільного оригіналу Іпатіївського та Хлебніковського списків Галицько-Волинського літопису.

При виникненні плутанини аркушів у загубленому оригіналі Галицько-Волинського літопису за відсутності в ньому річної сітки переписувачу рукопису довелося б самому відновлювати послідовність викладу подій і відшукувати в літописі місця, куди можна було б вписати текст на аркушах, які повипадали з книги. Орієнтирами при цьому мали слугувати, перш за все, імена дійових осіб і географічні назви.

Як у ситуації з відвоюванням Дорогичина, так і при описі завоювання Чернігова переписувач, схоже, загався, до якого місця літопису належить включити ці тексти. Розповідь про відвоювання Дорогичина добре пов'язувалася зі звістками, в яких згадувалися сусідня Мазовія і мазовецькі князі, а також прикордонне Берестя. Але таких місць у літопису виявилось декілька. Видається, переписувач вибрав з них два найпридатніших, що і призвело врешті до розділення єдиної оповіді. Одну її частину вміщено вслід за повідомленням про припинений у Бересті через весняне бездоріжжя похід Данила і Василька на ятвягів і перед звісткою про війну Данила та його союзників з Конрадом Мазовецьким: "По том же лете Даниль же возведе на Кондрата Литвоу Миньдога, Ростислава Новгородського"⁴¹. Приєднанню уривка розглянутої дорогичинської історії до повідомлення про невдалий похід на ятвягів мусила сприяти й та обставина, що обидві події відбувалися в ту саму пору року: ятвязький похід зірвала рання весняна відлига і Дорогичин теж був узятий у березні.

Друга частина розповіді про Дорогичин також пов'язана зі звістками, в яких згадуються Берестя і мазовецькі князі. Данило прийшов до Дорогичина, повертаючись з Мазовії, де преховувався від татар у князя Болеслава Конрадовича. А відразу після відвоювання міста від тамплієрів князь разом з братом йде до Берестя: "Данилови же со братомъ пришедшоу ко Берестью..."⁴².

Наведемо паралельно обидва літописні оповідання (про Чернігів і Дорогичин), розділені на фрагменти при переписуванні оригіналу Галицько-Волинського літопису:

⁴⁰ Толочко А. П. Как выглядел оригинал... – С. 180.

⁴¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 776.

⁴² Там же. – Стб. 788.

під 6745 (1237) р.

В то же время посла на Черниговъ. Обстоупиша град в силе тяжце. Слышавъ же Мьстиславъ Глебовичъ нападение на град иноплемьных, приде на ны со всими вои. Бившимъся имъ...

під 6742 (1234) р.

...люто бо бе бои оу Чернигова, оже и тарань на нь поставиша, меташа бо каменем полтора перестрела; а камень, якоже можахоу 4 моужа силнии подъяти...

під 6745 (1237) р.

...побеженъ бысть Мьстиславъ, и множество от вои его избьенымъ бысть, и градъ взяша, и запалиша огньмь. Епископа оставиша жива и ведоша и во Глоуховъ.

під 6742 (1234) р.

Створиша же миръ со Володимеромъ и Даниломъ Мьстиславъ.

під 6748 (1240) р.

И приде ко градуу Дорогычиноу, и восхоте внити во град, и вестно бысть емоу, яко не внидеши во град. Ономоу рекшоу, яко се былъ град нашъ и отецъ наших, вы же не изволисте внити вонь. И отгыде, мысля си, иже Богъ послеже отьмьстье створи держателю града того...

під 6743 (1235) р.

Данилови рекъшоу: "Не лепо есть держати наше отчины крижевникомъ Темпличемъ, рекомымъ Солломоничемъ". И пойдоста на не в силе тяжце.

під 6748 (1240) р.

Вьдасть [Богъ] и в роуце Данилоу, и обьновивы и, созда церковь прекрасоу святое Богородици, и рече: "Се градъ мои, преже бо прияхъ и копьем".

під 6743 (1235) р.

Приаста град месяца марта, стареишиноу ихъ Броуна яша, и во[и]изоимаша, и возъвратися [в] Володимеръ.

Як бачимо, в обох прикладах первісно єдиний текст використано двічі. Але таке подвійне залучення не приводить до повторення. В обох випадках єдиний фрагмент поділено на частини, з яких скомбіновано дві нові розповіді, що описують нібито дві різні події, розділені в часі. Обидва використані двічі тексти не тільки приблизно дорівнюють один одному за обсягом, а й також приблизно однаково розділені на фрагменти, що чергуються. Можна припустити, що їх переміщення і редагування виконав один переписувач.

